

SOCIOLOŠKI VID STAROSTI

Dr Josip SABOL

Tematski program ovog svećeničkog tjedna sadrži bitna pitanja ljudske egzistencije. Bolest, starost i smrt su naravni pratioci čovjeka u svakom vremenu i zato neiscrpní povod njegovom duhu da o njima razmišlja.

Čini se da se suvremeni čovjek intenzivnije bavi ovim pitanjima nego je to činio u prijašnja vremena. Uzrok je tome, s jedne strane, činjenica da čovjek u naše doba doživljava veliko proširenje i produbljenje svijesti na socijalno-kulturnom polju pa se zato i bavi pitanjima iz tog područja, a, s druge strane, on ne želi samo meditirati o bitnim pitanjima života nego i mijenjati uvjete življenja te pomoću znanstveno-tehničkih dostignuća možda konačno naći rješenje teškom teretu koji mu priređuju bolest, starost i smrt.

Pitanja starosti u novije su vrijeme postala važnim predmetom znanstvenih rasprava i političkih akcija, budući da stara populacija zadaje ozbiljne probleme svakom društvu na svijetu, i to u takvoj mjeri da nisu isključena niti teška socijalna previranja. Predhodni je referat osvjetlio starost u njezinoj psiho-somatskoj uvjetovanosti. Bilo je govora o bolestima i psihičkim smetnjama koje su tipične za posljednju fazu ljudskoga života. Mi namjeravamo prikazati treću dimenziju uvjetovanosti čovjeka u doba starosti: sociološku dimenziju. To ne znači ništa drugo nego promatrati starost kao društvenu kategoriju na kojoj se temelje specifični odnosi između društva i starih ljudi. Budući da se ovdje radi o odnosima, dakle o nečem dinamičnom i promjenljivom, odmah na početku moramo napomenuti da starost nije kakva konstantna veličina znanstvenog istraživanja koja bi se dala objektivirati i apstrahirati od konkretnih društvenih uvjeta. Zato sociološki obraditi starost znači staviti je u korelaciju s drugom socijalnom jedinicom. Prema tome bismo našu temu mogli po prilici ovako formulirati: starost (starci) u socijalističkom samoupravnom sistemu; ili starost u agrarnom društvu. Mogli bismo naše, polje proširiti i na područje religije, pa npr. sociološki analizirati starost u jednoj samostanskoj zajednici ili biskupiji, odnosno u Crkvi općenito.

Mi ćemo sada pokušati sociološki prikazati starost u korelaciji s industrijskim i urbanim društvom, i to zato jer je ono općenito aktualno u svjetskim razmjerima i jer tom društvu nema nikakve alternative u dogledno vrijeme.

Teoretska podloga ovog razmatranja je uvjerenje da se čovjek kao kulturno-moralno biće nalazi u stalnom procesu aktivnog razvoja s ciljem da ostvari puninu svojih ontičkih mogućnosti. Pritom, osim psihosomatskih predispozicija, bitnu ulogu igraju i socijalno-kulturni faktori: konkretni povijesni svijet u koji je čovjek uronjen; socijalno-ekonomski status porodice iz koje proistječe; položaj i mjesto u procesu proizvodnje; naobrazba, zvanja i, konačno, pripadnost jednoj od mnogobrojnih socijalnih grupa, kategorija ili klasa. Starost je, rekosmo, jedna od socijalnih kategorija. Ona je, istina, biološki uvjetovana i zato nužna i ireverzibilna, ali je isto tako uvjetovana i normirana od društva. Za nju su – kao uostalom i za druge životne faze – vezane određene društvene uloge, norme i očekivanja. Njihova promjenljivost uzrok je različitih određenja starosti. Znamo tako da se početak građanske punoljetnosti mijenjao kroz povijest, pa je mladi čovjek najprije smio birati s navršenih 25 godina, onda sa 21, a danas biračko pravo stječe već sa 18 godina. Isto je tako sa socijalnim određivanjem dobi u kojoj čovjek postaje „star“, tj. u kojoj mora stupiti u penziju.

Prema tome ćemo starost, u sociološkom smislu, definirati kao biološki uvjetovanu, ali većim dijelom socijalno-kulturno fiksiranu životnu fazu, u kojoj pojedinac, prema volji društva, ne igra više ulogu odraslog čovjeka, što znači da prestaje biti nosilac odgovornosti, odlučivanja i suradnje u društvenom životu i institucijama.

Želimo li, dakle, sociološki osvjetliti starost danas, onda najprije moramo analizirati suvremeno društvo. Ono je, naime, uvjetovalo proces starenja današnjih penzionera odnosno starih ljudi općenito, ono određuje njihove socijalne i materijalne uvjete života. Budući da nas vrijeme ograničuje, zaustavit ćemo se tek na nekim bitnim problemima starosti kao društvenog fenomena. U prvom redu ćemo analizirati problematiku i značenje pitanja izlaska starijih ljudi iz profesionalnog života. Zatim ćemo osvjetljiti uvjete života starih ljudi u današnjim prilikama, osobito u nas, i, na kraju, spomenuti neka od mogućih rješenja.

To su zapravo ona pitanja iz kojih se prije tridesetak godina – najprije u SAD, a onda u Evropi – razvila nova grana sociologije: sociologija starosti ili gerosociologija. Polazna točka je bila namjera da se pomoću empirijskih istraživanja pronađe težina socijalnih problema stare generacije i da se skiciraju putevi za njihovo rješenje. Rekli bismo danas – naučno istraživanje u službi socijalne politike. Zato su upravo državne vlasti financirale ova istraživanja, bez kojih se jedna uspješna socijalna politika ne može ni zamisliti.

I. DEMOGRAFSKO OSTARENJE SVJETSKOG DRUŠTVA

Razmotrimo najprije postojeće podatke o udjelu starih ljudi u ukupnom broju stanovnika u nas i svijetu.

Sociolozi već više godina govore o staračkoj eksploziji svjetskog stanovništva. Ona će se i ubuduće povećavati zahvaljujući stalnom znanstveno-tehničkom napretku koji uvjetuje smanjenje mortaliteta kod novorođenčadi i produženje prosječnog trajanja života. O ozbiljnosti ovog problema svjedoči jedan film Svjetske organizacije za zdravlje kojeg je njemačka televizija emitirala prošloga Badnjaka.

Sadržaj se filma svodi uglavnom na upozorenje da se čovječanstvo nalazi pred velikim konfliktom ako se eksplozivno starenje stanovništva ne shvati ozbiljno. U istom smislu se izjasnila i „Svjetska konferencija o starosti” koju su Ujedinjeni narodi organizirali u Beču od 26. srpnja do 6. kolovoza i na kojoj je sudjelovalo 1200 delegata iz 120 zemalja. Prema proračunu Ujedinjenih naroda godine 2025. bit će na svijetu više starih nego mladih ljudi. Već danas je u industrijskim zemljama 15% stanovnika od preko 60 godina, u 2025. godini bit će ih već 23% ili 1,12 milijarda (1950. godine samo 250 milijuna). To znači da bi se svjetsko stanovništvo u vremenu od 75 godina potrostručilo dok bi se udio starih u ukupnom broju stanovnika upeterostručio. Gotovo 3/4 tih staraca živjet će, pretpostavlja se, u današnjim nerazvijenim zemljama. Prema predviđanjima Ujedinjenih naroda veliki problem predstavlja materijalno osiguranje starih. Tako je Međunarodna organizacija rada (ILO) izračunala da će u 2000. godini samo 23% staraca i 6% starica moći dobivati penziju. Sto radnika će svojom produktivnošću morati izdržavati 75 neproduktivnih osoba: 40 staraca i 35 djece.

Za Jugoslaviju možemo navesti slijedeće podatke: prema popisu stanovništva iz 1921. godine bilo je 8,7% lica starijih od 60 godina, a u godini 1971. više od 12% (u apsolutnom broju 2,5 milijuna). Na selu je stanje još teže. Procjenjuje se da je 1973. godine bilo 25% (oko 67.200) seoskih domaćinstava bez nasljednika. U isto vrijeme oko 40% poljoprivrednih domaćinstava školuje svoju djecu u srednjim i višim školama, što znači da će većina njih nakon završenog školovanja napustiti selo. Prema statističkim podacima iz 1971. godine na selu živi oko 2,8 milijuna ljudi starijih od 50 godina i oko 900.000 ljudi starijih od 65 godina. Relativno najviše staračkih domaćinstava ima u Crnoj Gori: 5,3%. Prema novijim procjenama računa se da je samo u Hrvatskoj broj staračkih domaćinstava danas premašio broj iz 1973. godine za cijelu Jugoslaviju (67.200). Tome je uglavnom doprinijela migracija u inozemstvo. Ovdje se s pravom može govoriti o senilizaciji poljoprivrednika i o deagrarizaciji sela u nas.

(Podaci su uzeti iz: dr Marko Mladenović, *Osnovi sociologije porodice*, Beograd 1977, str. 151 sl.; dr Dušan Lakičević, *Uvod u socijalnu politiku*, Beograd 1982, str. 387).

Radi se, dakle, o velikom broju ljudi, u nas o 2,5 milijuna starih osoba. To je veliki socijalni problem kojeg ne smije previdjeti nijedno društvo. Istina, stara generacija ne formira sociološki homogenu grupu. Interesi starih ljudi su jako različiti. Ali je jedno sigurno: ta grupa ljudi posjeduje svijest o svojim problemima i pravima, prije svega svijest o pravu na ljudsko dostojanstvo usprkos biološkoj starosti. Ako se društvo uskoro ozbiljno ne pozabavi ovim problemima može se dogoditi, a već se pokatkad i događa, da se stari ljudi u društvu počnu osjećati diskriminiranim zbog svoje životne dobi.

II. DANAŠNJE DRUŠTVO I STAROST

1. PENZIONIRANJE KAO UZROK „SOCIJALNE STAROSTI”

Nakon ovih uvodnih misli i podataka lako se možemo suglasiti s tvrdnjom, koju zastupa sociologija, da je starost u prvom redu produkt društva, dakle socijalno,

a tek sekundarno biološko-medicinsko pitanje. Prvi očiti dokaz za ovu tvrdnju je zakonsko određivanje ulaska u penziju. Upravo taj događaj u životu pojedinca sociologija uzima kao stvarni početak starosti. Zato sociolog govori o „socijalnoj starosti” budući da društvo odlučuje o njezinom početku (i sadržaju). U današnjim prilikama on gotovo svuda na svijetu pada negdje između 60. i 65. godina života.

Zamislimo se malo dublje što penzioniranje znači za pojedinca. Ono najprije znači da jedan stariji čovjek, inače još zdrav i krepak, ne smije više vršiti svoje zvanje, participirati u proizvodnji i odlučivanju u svojoj radnoj organizaciji. Za njega prestaje ritmizirani tok radnog dana, izbačen je iz svoje okoline, iz svog svijeta rada. Odvojen od svojih kolega, znanaca i prijatelja s radnog mjesta, odjednom se našao sam u „svijetu slobodnog vremena” koje mu posve pripada ali koje je bez ikakve vrijednosti za društvo. Zato on više ni ne prima plaću – njegovo ulagano vrijeme je besplatno. Sve to pogađa pojedinca zato što mu je nametnuto od društva. Ovo, naime, traži od takvog čovjeka da preuzme novu, specifičnu ulogu u društvu: ulogu starca, ulogu čovjeka u miru, ulogu pasivnosti. Drugim riječima, on bi trebao postati miran, nezainteresiran, i nadasve skroman i zadovoljan s onim što ima ili dobiva, bez zahtjeva za onim što nema ili što bi možda trebalo. To je tipična i osnovna situacija starih ljudi, bili oni penzioneri, tj. „plaćeni starci”, ili samo starci, tj. biološki starci. Time društvo unutar svoje strukture stvara novu socijalnu grupu. (Kako znademo, radi se o milijunima ljudi). Pritom je važno pitanje gdje je ona lokalizirana: u centru spektruma socijalne strukture ili pak na njenu rubu gdje se provodi život u sjeni i iza leđa života u izobilju?

Prijašnje epohe nisu poznavale ovakav način isključenja iz profesionalnog života. On je karakterističan za industrijsko društvo.

Vjerojatno među nama ima onih koji vjeruju da je ulazak u penziju blagodat za koju bi čovjek zapravo morao biti zahvalan. Siguran sam da je za onog, nama tako dobro poznatog seljaka-radnika, tzv. štrekera, koji se svake nedjelje odmah iza ručka, s torbom na plećima (opskrba za cijeli tjedan), žurio k vlaklu, da bi u ponedjeljak rano ujutro prihvatio kramp na štreki između Zagreba i Zaprešića – i tako već 20 ili 30 godina – da je za njega i tisuće njemu sličnih ulazak u penziju pravo oslobođenje. U međuvremenu se profesionalna struktura zaposlenih izmijenila, a s njom vjerojatno i ovakvi ekstremni uvjeti rada. Sigurno je jedno – sve je manje i manje onih koji u penzioniranju vide nagradu ili blagodat. Mnogima je već danas jasno da do njega dolazi primarno zbog interesa samog društva, a tek sekundarno i hipotetički, tj. ovisno o socijalnoj klasi, zbog koristi budućih penzionera. Zakonsko penzioniranje je sredstvo politike zapošljavanja i posljedica je podvrgavanja modernog društva zakonima ekonomije. Kao da se iza riječi „penzioniranje” čuje: „Daj, makni se; oslobodi mjesto mlađem, efikasnijem!” Tome zapravo nitko razuman neće protusloviti. Objektivna zakonitost participacije na radu traži ovakvo prisilno rješenje. Ono što se mora kritički preispitati je pitanje što se događa s našim, nazovimo ih novonastalim društvenim starcima za vrijeme njihove penzije. Znači li, za njih penzioniranje jedan period humanijeg i kvalitetnijeg života ili pak sada započinje život koji se ne može uskladiti s humanim i humanističkim ciljevima jednog društva? Postaju li penzioneri i starci ljudi druge klase ili

su i dalje ravnopravni sugrađani? Odgovori na ova pitanja nisu nužni, tj. oni se ne mogu deducirati iz neke objektivne zakonitosti razvoja društva. Oni su, u stvari, političke naravi, pripadaju kompleksu slobodnog odlučivanja društva i državnih vlasti te su u različitim zemljama različiti. Nas ovdje u prvom redu zanima kako je jugoslavensko društvo odgovorilo na ova pitanja. U tu svrhu preuzimam podatke i njihov prikaz iz djela profesora dr Marka Mladenovića „Osnovi sociologije porodice” (Beograd 1977 str. 237–239). Mladenović najprije napominje kako „mnogi tvrde da se i na vrednosnom planu naše društvo udaljilo od pravih humanističkih ciljeva u odnosu na stare” i da do sada ni ideologija ni politika, niti pravo i nauka nisu „odgovorili na osnovna pitanja smisla ljudskog postojanja u starosti, jer se produžuju oblici otuđenosti društva i starih ljudi”. Da bi pokazao „svu težinu socijalnog položaja stare populacije” autor iznosi sljedeće podatke: „Velika većina ostarelih... ne uživa uopšte penziono osiguranje. Rezultati istraživanja vršenih u Institutu za socijalnu politiku pokazali su da samo 22% lica starijih od 65 godina koristi stalne izvore prihoda u obliku penzija ili stalne socijalne pomoći, a oko 78% starih lica nemaju stalnih izvora prihoda... Istraživanje stare gradske populacije..., a koje je obuhvatilo 3 hiljade lica starijih od 60 godina u šest jugoslavenskih gradova, pokazalo je da obrazovanje starih znatno zaostaje za porastom opšteg obrazovanja. Vrlo je nepovoljan i stambeni problem ostarelih, kako u pogledu posedovanja stana uopšte, tako i u pogledu njegovog kvaliteta i uslova života u njemu. Posebno je težak materijalni položaj starih, jer je njihov životni standard znatno ispod prosjeka. Oni najzad imaju i teške probleme zbog naglog prestanka radnih, društvenih, kulturno-zabavnih, rekreativnih i drugih aktivnosti. Sve ove činjenice, nadvosmisleno potvrđuju mišljenje da je problem ostarelih u prvom redu, klasni problem. Neoboriva je činjenica da dosadašnji sistem zakonskih i samoupravnih mera nije dovoljan da spreči apsolutno i relativno osiromašenje populacije ostarelih lica... i to iz više razloga:

- Ovaj sistem nije sveobuhvatan, jer ostavlja po strani vrlo veliki procenat stare populacije;

- On ne rešava pitanja ostarelih koji su sticajem raznih okolnosti bili izvan radnog odnosa, a naročito ne obuhvata staru seosku populaciju koja je najviše socijalno ugrožena;

- On se... gotovo isključivo ograničava na fiskalna davanja, dok je zadovoljenje ostalih potreba potpuno izvan ovih sistema;

- Primjenjujući načelo „prema radu”, on u starosti odražava sve elemente socijalne nejednakosti...” (op. cit., str. 238).

2. „SOCIJALNA STAROST” U UVJETIMA INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Ovi objektivni podaci dokazuju uvjerljivo da je materijalna situacija starih ljudi u nas nezadovoljavajuća i za ne mali broj kritična. K tome dolazi još jedan važniji problem. Kako god bila važna materijalna baza u razvoju ličnosti i kako god bilo istina da bez nje ne može biti života dostojnog čovjeka, ipak moramo reći da je duhovno-emocionalna strana života primarni i bitni preduvjet stvarnog dostojanstva čovjeka. Zato bi prvenstvena dužnost društva trebala biti da starima najprije omogući ispunjenje njihovih duhovno-emocionalnih potreba. To konkretno

znači da im oduzme osjećaj suvišnosti i prezrenosti, doživljaj osamljenosti i izoliranosti i da im pruži potrebnu toplinu i poštovanje. Tu zapravo leži stvarna i bitna problematika starosti u današnje vrijeme. Nema sumnje da danas svako društvo – bilo ono kapitalističko ili socijalističko želi ispuniti ove potrebe starih ljudi. No, bojim se da objektivno postojeći uvjeti jako otežavaju ispunjenje tih ciljeva, ili da ih čak onemogućuju. Razlog leži u činjenici da se znanstveno-tehnički napredak, do nedavno smatran jednim pravim dobročiniteljem čovječanstva, sve više i više pokazuje, blago rečeno, kao velika opasnost po čovjeka i humanost uopće. Svi mi, a to vrijedi osobito za industrijske zemlje na Zapadu, započinjemo doživljavati negativne posljedice socijalnog i naučnog napretka. Pritom su stari ljudi pogođeni na poseban način i to zbog toga jer nisu duhovno pripremljeni na radikalne promjene nastale industrijalizacijom.

a) Denaturizacija i dezorganizacija tradicionalne porodice

Tu mislim u prvom redu na radikalnu promjenu i rušenje socijalne strukture i kulturno-idejnog svijeta do nedavno postojećeg patrijarhalnog društva iz kojeg potječu današnji stari ljudi. U njemu je glavna strukturalna jedinica bila višegeneracijska velika porodica, koja je osnovni organizator i nosilac proizvodnje. Rekli bismo danas, porodica je bila osnovna organizacija udruženog rada. Pozitivna strana ovog načina proizvodnje sastojala se u tome što su i stari članovi porodice bili u njoj integrirani, preuzimajući prema vlastitim snagama određene zadatke i funkcije. Svaki član porodice imao je svoje mjesto, svoj status i svoju ulogu. Umjesto suvišnosti imao je osjećaj vrijednosti i upotrebljivosti. Početak života, zrela dob, starost i konac života, sve se to odigravalo u okviru porodice. U njemu je svaka faza života dobivala smisao i perspektivu, koja je obično radi religioznosti pokazivala u transcendentnost. Ljudski život je tako bio jedna zaokružena cjelina. U postojećem porodičnom sistemu međugeneracijskih kontakata i solidarnosti među članovima porodice nije bilo mjesta za paniku i osamljenost. U toj atmosferi nije dolazila do izražaja materijalna i duhovna kontingentnost pojedinca, a najmanje slabost i nedostatnost starih članova porodice. Oni su bili prihvaćeni i respektirani. Porodica se brinula za njihovu materijalnu sigurnost i duhovno-emocionalne potrebe.

Sve ovo se, osobito, kod seoskog stanovništva gotovo preko noći izmijenilo u poslijeratnom novom organiziranju društva u nas. Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu oduzeo je najprije tradicionalnoj porodici materijalnu osnovu daljnjeg opstanka. Daljnji tok razvoja bio je po sebi programiran i nužan. Preko noći su mnogi ostali bez mogućnosti zaposlenja u poljoprivredi. Stvoren je višak radne snage unutar porodice. Započinje migracija milijuna ljudi u materijalnu i kulturno-idejnu neizvjesnost. Neki naši sociolozi (npr. Mladenović, op. cit., str. 240) nazvali su ovaj fenomen „ruralnim egzodusom” odnosno bjekstvom seljaka iz sela. Ostali su samo stari kojima je nedostojala idejna i fizička prilagodljivost da bi se uklopili u tu modernu seobu naroda. Oni su morali ostate na selu kao žrtve prve faze industrijalizacije. Za većinu započinje gorki kruh osamljenosti i zapuštenosti, a za mnoge i očajavanje jer su zaboravljeni čak i od svoje vlastite djece. Sociološki gledano, time započinje dezintegracija starih ljudi kako iz društ-

va tako i iz porodice, budući da su njezini okviri raskinuti migracijom djece i unučadi. Stari više nemaju mogućnost da u njoj vrše neke dužnosti. Suvremena porodica je u najbolju ruku – a i tu već nastaju promjene – ostala samo okvir za dolaženje čovjeka na svijet, ali ne i ublažujući okvir zadnje faze njegove egzistencije i odlaska s ovog svijeta. Čovjek starac, socijalno biće, mora doživljavati svoj posljednji period života i odlazak iz njega kao usamljena jedinka. To osobito vrijedi za ženu, kako to potvrđuju empirijska istraživanja. Žene obično prežive muževе. I upravo je cinička spoznaja da ona, koja je nosilac života i održavatelj socijalnosti ljudske vrste, mora završiti tako asocijalno.

S obzirom na ove objektivne promjene u instituciji porodice teško je zamisliti kako bi društvo moglo nadomjestiti onaj izgubljeni topli ambijent koji je starijima pružala tradicionalna porodica. Iskustvo, naime, pokazuje da sve moguće moderne institucije za stare ljude: starački domovi, specijalna naselja za seniore s adaptiranom arhitekturom, klubovi i sl., nisu u stanju nadomjestiti starim ljudima njihovu životnu okolinu u porodici. Ova znanstvena spoznaja dobila je već i konkretnu političku primjenu u formi rezolucije koju je izradila „Svjetska konferencija o starosti” 6. 8. 1982. u Beču. Delegati ove konferencije zahtijevaju da porodica ponovno postane središte kulturno-socijalnog razvitka i života čovjeka. Starim se ljudima mora ponovno naći mjesto unutar njihove uže ili šire porodice i to pomoću specijalne obiteljske politike. To bi bilo sigurno najhumanije rješenje problema starosti, ali bi ono izazvalo radikalne promjene u socijalnoj politici, u prvom redu u penzijskom sistemu, što nije tako lako ostvarivo.

Nešto slično je i s idejom integracije starih ljudi u društvu. Radi se zapravo o reaktiviranju penzioniranih ljudi, o njihovoj „rehabilitaciji” na sektoru proizvodnje. Oni bi ponovno dobili „licencu” za rad i vršenje zvanja koju im je društvo oduzelo prigodom penzioniranja. Problem je pri tome gdje naći tolika radna mjesta kad se i mladi jedva zapošljavaju. Osim toga bi trebalo formirati takva radna mjesta koja bi odgovarala biološkim uvjetima starih ljudi. Bila bi to, dakle, neka vrsta „seniorskih normi i valorizacije” rada. U protivnom bi se stari ljudi morali prilagoditi normalnom načinu proizvodnje, a to znači da bi trebali prakticirati životni stil mlade generacije. Međutim, za to ne postoje ni subjektivni ni objektivni preduvjeti.

b) Nestabilnost i dinamizam današnjeg društva je veliki problem za stare ljude

Sada ćemo poblizе razmotriti ove objektivne preduvjete, u prvom redu već spomenuto pitanje o dezintegraciji starih ljudi iz društva. Kao što je porodica pod težinom razvoja dobila novi oblik, tako je i cjelokupno društvo dobilo nove konture i kvalitete. Današnje društvo je nestabilno, dinamično i anonimno, orijentirano na budućnost. Upravo te njegove karakteristike osjetno otežavaju život starih ljudi. Oni današnji svijet ne mogu intelektualno shvatiti, jer to nije njihov svijet. To nas ni ne začuđuje ako uzmemo u obzir njihov životni put.

Podsjetimo se najprije na činjenicu da današnji starci i starice pripadaju generaciji rođenoj negdje između 1900. i 1920. godine. Primarnu i sekundarnu socijalizaciju – obiteljski i školski odgoj – doživljavali su u predratnom kulturno-socijal-

nom svijetu. Mogli bismo reći da je društvo u kojem su odrasli, u usporedbi s današnjim, bilo prilično „arhaično”. Tada je još u velikoj mjeri vladala ideološka jedinstvenost u nazoru na svijet. Živjelo se po načelu: što je bilo, to vrijedi i danas, to će vrijediti i sutra. Njihova je sadašnjost bila zapravo neposredno doživljavanje prošlosti. Ukoliko su se bavili pitanjima budućnosti, tumačili su ih iz prošlosti, prema sjećanju na ono što su govorili stari ili prema onome što bijaše napisano. Cilj socijalizacije bio je prihvaćanje i prakticiranje starih običaja i normi. Svaki je osjećao kako život teče mirno i harmonično. Znalo se što je dobro a što zlo; što je istinito, a što lažljivo. Mladi su se u životnim dilemama obraćali na stare, tražeći od njih savjet. To je ukratko i otprilike stečeni mentalitet naših današnjih staraca. S tim mentalitetom i s tim etosom oni današnje vrijeme moraju doživljavati kao prijetnju, kaos, kao konac svijeta. Naše je vrijeme zbilja kontrast njihovom vremenu. Ranije ideološka jedinstvenost, danas pluralizam; prije apsolutna vrijednost starog, danas novog, progresivnog; jučer objektivna istina, danas subjektivizam, nekad principijelnost, danas prilagođavanje, aggiornamento; prije apsolutna istina, danas relativizam; jučer tradicija, danas budućnost, futurologija; nekoć autoritet starosti, danas novosti, mladosti. Mogli bismo, dakako, nastaviti s konfrontacijom pojmova koji obilježavaju kulturno-moralne stavove ljudi dviju epoha. Zato ne pretjerujemo ako kažemo da stari ljudi ovaj naš konkretni svijet ne mogu doživljavati kao svoj svijet. Oni se od njega osjećaju otuđeni jer su iz njega duhovno dezintegrirani. I opet naglašavam: ta dezintegracija je posljedica objektivnih ekonomsko-socijalnih uvjeta, a ne neka namjerna, odnosno zlonamjerna manipulacija mlade generacije ili društva općenito. Ako u tome još dodamo pitanje religioznosti, vjere i konfrontiramo važnost i ulogu vjere u životu starih ljudi s njenim modernim privatnim karakterom te službenim propagiranjem nevjere (sekularizacija, dekristijanizacija, ateizacija), onda je duhovni egzodus naših staraca iz današnjeg društva perfektan, a njihova duševna patnja još teža. Živjeti bez vjere i nade u jedan bolji život u svijetu koji nije i tvoj svijet, to mora zadavati duboku bol.

III. ZAKLJUČCI I POGLED U BUDUĆNOST

Iz svega iznesenog možemo zaključiti da današnji svijet nije svijet starih ljudi niti za stare ljude. Moderno društvo se orijentira prema mladosti i progresivnosti. Ono zapravo pokušava stvoriti jednu jedinstvenu civilizaciju mladosti i za mladost. Možda će se tako ispuniti prastari san čovjeka o vječnoj mladosti. Ova težnja je legitimna. Ipak nam se čini da je ta gotovo apsolutna i isključiva briga društva za omladinu u izvjesnoj mjeri pretjerana. Zato se slažemo s autorom članka u časopisu „Danas” od 23. studenog 1982, koji piše: „Toliko se mnogo pjeva o omladini, dok ona sama šuti... Gotovo svatko tko želi sebe prikazati slobodoumnim govori, brine, propitkuje se o omladini. Omladina mu dođe kao neka vrlo moderna stvar, kao avion ili, recimo, nudizam. Ništa nije tako mistificirano, barem u nas, kao omladina. Omladina je postala mit, riječ koja je sinonim za eliksir života, za našu budućnost, jedna obnovljena verzija klasičnog mita o uvijek mladom i lijepom Adonisu... Omladini se obično ili udvaramo, plješčemo joj, smješamo se ili pretjerano ozbiljno govorimo o njenim sposobnostima revolucioniranja” (br. 40.

str. 6). Mislim da bi društvu dolikovalo da pokaže nešto više djelotvorne sentimentalnosti i prema našim starcima. Istina, oni nisu sinonim za eliksir života. Ipak, društvo ne bi smjelo zaboraviti da je na njihovoj prošlosti izgrađena naša sadašnjost i da se bez njihove aktivne prisutnosti u društvu teško može zamisliti jedna sretnija budućnost današnjih mladih. Zato Leszek Kolakowski, humanist i filozof ima potpuno pravo, kada kaže: „Da mlade generacije nisu neumorno revoltirale protiv naslijeđenih tradicija, mi bismo još i danas živjeli u spiljama. Postane li to revoltiranje protiv naslijeđene tradicije univerzalno i beziznimno, naći ćemo se brzo ponovo u špiljama.”

Društvo, dakle, ni u kom slučaju ne smije dopustiti da samo mladi budu korisnici tehničko-znanstvenog napretka. Ono je pozvano da vodi brigu o tome da i stari ljudi mogu provoditi život dostojan čovjeka. Tim više što je to zahtjev socijalne pravednosti a ne neke sentimentalne blagonaklonosti. Gerosociologija je, osim toga, došla do spoznaje da stari ljudi nisu na kraju razvitka svoje osobnosti nego da u njima počivaju mogućnosti i sposobnosti za nastavljjanje razvoja kulturno-moralne ličnosti. Starost se nikako ne smije shvatiti kao gubljenje osobnih kvaliteta. Inteligencija i kreativnost ne slabe u starosti po nekom neminovnom zakonu. One su u velikoj mjeri društveno uvjetovane u tom smislu da se starce prisiljava na pasivnost. Društvo im jedva pruža kompenzaciju, rekreaciju. Promatramo samo jednog starog čovjeka na ulici, u prometu ili pred semaforom. Koliko nesigurnosti, pa i straha, mora on podnijeti ako hoće prijeći na drugu stranu ulice! Ritam semafora nije programiran za njegovu sporost već za brzo kretanje mladih ljudi. To je samo jedan od primjera koji pokazuje da je cijela životna okolina u gradu za starog čovjeka barijera za razvijanje neke djelatnosti, na primjer da ide u kino, kazalište, crkvu ili posjet prijatelju. Radi tih poteškoća ostat će radije u stanu, bez razonode, sam sa svojim brigama, sa svojim malim svijetom. Psiholozi upravo takvu situaciju okrivljuju za opadanje inteligencije i kreativnosti. Socijalna psihologija je, naime dokazala da „intenzivnija aktivnost na području razonode korelira s višom inteligencijom, boljim zdravstvenim stanjem, pozitivnijim stavom prema životu i općenito povoljnijim mogućnostima prilagodavanja.” (W. Bøcker u. a., *Rehabilitationsmöglichkeiten alternder Menschen*, Bonn 1973, str. 214).

Gerosociologiji pak moramo zahvaliti za spoznaju da starost nije jedinstveni fenomen već da njen sadržaj varira u zavisnosti od raznih socijalnih faktora: naobrazbe, profesije, mjesta stanovanja (grad ili selo) i materijalnog prihoda. Tako na osnovi anketa znamo da intelektualci lakše savladaju probleme starosti nego ljudi s nižom naobrazbom; da djeca radnika manje kontaktiraju s roditeljima nego djeca akademičara; da život u gradu pruža starim ljudima mnogo više kompenzacije i rekreacije, pa je stoga starac u gradu zadovoljniji nego starac na selu; da siromašne stare ljude u 39% slučajeva nema tko njegovati kada se razbole, dok je među bogatijima to samo u 17% slučajeva; konačno, da osamljenost pogađa najviše one koji su bez ikakve kvalifikacije i zanimanja. Odatle možemo općenito zaključiti da je problem starih ljudi pretežno problem siromašnih ljudi. Tu socijalnu nepravdu društvo bi moralo što prije odstraniti. Osim toga, možemo zaključiti da se starost priprema već u prethodnim fazama života, u kojima čovjek stje-

če fizičko-psihičke i duhovne kvalitete te materijalne uvjete koji će mu biti potrebni u starosti. U starosti se živi od supstancije prijašnjeg života.

No, još je jedan razlog zbog kojega moramo misliti na svoju starost. To je spoznaja i svijest da se naša budućnost, u kojoj ćemo mi živjeti kao starci, priprema danas. I tu ima dovoljno razloga za zabrinutost. Navest ćemo samo neke aspekte.

Mi smo, na primjer, svjedoci razantnog razvoja znanosti koja pod svaku cijenu hoće zavladati čovjekom, nakon što joj je to uspjelo sa živom i mrtvom materijom. Čovjek ne smije ostati nepoznanica i zato je zadnjih decenija započeo projekt pod nazivom „eksperiment čovječanstvo” (P. Overhage, Experiment Menschheit. Die Steuerung der menschlichen Evolution, Frankfurt 1969). Radi se, bez sumnje, o jednom novom periodu povijesti ljudskog roda, i to tako novom, tako specijalnom i programiranom da bi on mogao značiti i početak svršetka čovječanstva. Istina, čovjek je uvijek manipulirao svoju egzistenciju: pio kavu da bi se stimulirao; vino da bi prebrodio melankoliju; dresurom i indoktrinacijom iznuđivao pokornost i poslušnost i sl. No, sve su to, više-manje, igrarije prema onom što se danas događa u laboratorijima biokemičara, genetičara, farmakologa, psihologa, sociologa, kreatora i menedžera sredstava informiranja i rukovođenja. Tu se stvara, doslovce oformljuje sadašnjost i budućnost čovjeka. Karl Rahner opisuje tu situaciju ovako: „Tvornica novog čovjeka još ne stoji. Ali se osjeća kao da se ona na različitim dijelovima jednog velikog areala istovremeno izgrađuje, sa ciljem da ti pojedini dijelovi jednom srastu u jednu jedinstvenu zgradu, u hominizirani svijet, sličan jednoj jedincatoj tvornici u kojoj stanuje operativni čovjek da bi sam sebe stvorio” (Die Frage nach dem Menschen, hrsg. von H. Rombach, München 1966, str. 50).

Pojmovi kao manipuliranje gena, banke za spermiju, rođenje u epruveti, super-čovjek, psihofarmak, transplantacija, sve je to već postalo sadržajem naše svijesti. Navikli smo se na to, kao što ćemo se vjerojatno naviknuti i na novonastalo ljudsko „pravo” na slobodno samoodređivanje konca života, dakle ustavno ili zakonski garantirano pravo na smrt, na samoubojstvo. Ili, zar je posve isključeno da se ponovo uvede pojam o „nevrijednom životu” i s time u vezi onda pojam eutanazije? Zar neće time biti pogođeni u prvom redu stari i iznemogli? Ovo nisu misli nastale u nekom pesimističkom raspoloženju. To su stvari o kojima se javno i otvoreno diskutira. Mnogi savjesni učenjaci gotovo ne prestaju ponavljati da čovječanstvu prijete velika opasnost. Oni neprestano opominju da bi se čovjek mogao brzo naći s „one strane slobode i dostojanstva”, kako i glasi naslov knjige B.F. Skinnera (Reinbeck 1973), ako i dalje nastavi ovim putem. Današnju situaciju mogli bismo razjasniti u jednoj formuli koja glasi: čovjek danas može neusporedivo više nego bi po naravi stvari smio. Na žalost, često on ne zna što smije, a što ne smije. Tu etičku orijentaciju znanost mu ne može dati. Ona može doći jedino iz etičkih institucija, u prvom redu iz sredine religioznih zajednica i sveopće Crkve. Dakako, pod jednim uvjetom: da organizirano kršćanstvo također nije već zahvaćeno „anestezijom” svijesti, kako to naziva literat Nicolas Born (1977). Biblijski bismo to preveli: ako „sol nije obljutavila”.

S obzirom na ove činjenice čini mi se da bismo i mi mogli potpisati fiktivnu deklaraciju „O malo humanosti” u godini dvijetisućitoj koju je sastavio jedan mla-

dić: „Čuo sam da je u ranijim stoljećima postojalo među ljudima nešto što ih je činilo sretnima. Oni su to nazivali ljudskošću, dobrotom, ljubavlju i prijateljstvom. Znam da su te riječi već odavno izbrisane iz naših jezičnih kompjutera i da ih se upotrebljava jedino u vezi s prošlošću. Ipak, ja bih se rado svega drugog odrekao samo da barem jednom doživim ljubav i toplinu” (Ch. Schaefers, Notausgänge. Hannover 1980, str. 188, 193).

Kakva će biti budućnost čovječanstva i starih ljudi, o tome odlučuje sposobnost moralne obnove današnjeg čovjeka. Jer je istina ono što kaže Erich Fromm, poznati psiholog, da po prvi put u povijesti sve, pa i sam fizički život čovječanstva, ovisi o radikalnoj promjeni ljudskog srca” (Haben und Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft, Frankfurt 1980, str. 21).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Industrialisierung brachte mit sich auch verschiedene Probleme. Eines von denen ist die Notwendigkeit einer neuen Konzeption über die Rolle verschiedener Phasen im Lebenszyklus: der Kindheit, des Jugendalters und des Alters. Seit einiger Zeit stellen die Gerosozioologen eine explosive Veralterung der Weltbevölkerung fest. Die Prozentzahlen bewegen sich zwischen 12% bzw. 15% für Jugoslawien 12%, und Kroatien 13,7%. Das stellt enorme Probleme für das Sozialleben dar. Um so mehr, da die Prozentzahl bis zum Jahr 2.000 etwa auf 23% steigen wird. Daher stellt sich die Frage nach der materiellen Versorgung der etwa 1,28 Mill. Menschen sowie nach ihren sozio-emotionalen Bedürfnissen. Echte Lösungen sind noch nicht in Sicht. Es wäre aber ernsthaft zu überlegen, ob die Gesellschaft die Alten auf irgendwelche Weise integrieren könnte, um ihnen das Gefühl der Einsamkeit und des Nicht-nützlich-seins abzunehmen.